Nr 8 - Juni 2018

drabbrikan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwagner kettanepa

”Andra romska grupper” än vi i Sverige

Vi stöter ofta på påståenden om än det ena och än det andra. Många påståenden får tas med en stor nypa salt, vilket beror på att inga källor som styrker påståendena finns. Ett sådant påstående är att det sedan 1700-talet ska ha funnits en ”annan romsk grupp” i Sverige jämte oss resande. Eftersom att vi aldrig lyckat hitta någon annan förutom våra egna anfäder som skulle ingå i en romsk grupp tog vi frågan till en som vet vad som finns i de svenska arkiven - Bosse Lindwall. Läs vad Bosse menar om påståendet om att det historiskt sett skulle ha funnits en ”annan romsk grupp” än de resande i Sverige.

Läs mer på sidan 6 - 10

70 år sedan Jönköpingskravallerna

Under en veckas tid runt midsommarhelgen år 1948 blossade en konflikt mellan en handfull personer upp till en hetsjakt på stadens resande-befolkning. Händelsen underblåstes av tidningar och ett tusental jönköpingsbor stod bakom den lynchmobb som kallades ”de vita”. Men vad vet vi egentligen om händelsen som satte djupa trauman i många resande över hela landet?

Läs mer på sidan 11 - 13

Ny skribent

Vi strävar konstant efter att hålla en hög kvalité och att ge våra läsare relevant information som också ska vara förankrad i källor. Nu har vi lyckats att komma ytterligare ett steg på vägen och kan välkomna den framstående tyska historikern Dr Opfermann som kommande skribent.

Läs mer på sidan 3

Grammatiska fragment i romanin

Under vårt arbete med LAVENGRO gjorde vi en intressant upptäckt. Vi hittade fragment från en numera bortglömd romani-grammatik bland grundmaterialet, uppteckningar från 1900-talets första hälft.

Läs mer på sidan 14 - 15

Gästgiveriets historiska roll

Förr låg det gästgiverier över hela landet, men vilken roll hade de?

Läs mer på sidan 11 - 13

Även i detta nummer:

Sid 2 - *Nevopan* - Nyheter
Sid 18 - Om Frantzwagner sällskapet

© Frantzwagner Sällskapet

Nevopan Nyheter

Utbildning i Uppsala

Vi blev i fjol tillfrågade av Malmö Ungdomscentral, en organisation som vi vid flera tillfällen samarbetat med, att delta som utbildare i en satsning i Uppsala. Under våren väntade vi på att ett datum skulle sättas och under april månad fick vi veta att utbildningsdagarna var satta till den 14-15 maj i Uppsala.

Utbildningen organiserades av Uppsala läns bildningsförbund och genomfördes tack vare finansiering från MUCF (myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor). Den 14 maj reste vår ordförande till Uppsala för att delta för vår räkning. Utbildningen var satt att börja kl 13.30 samma dag. Vid ankomsten till Uppsala och Drabanten, där utbildningen skulle hållas, visade det sig att man även organiserat föreläsningar med den så kallade romska aktivisten Diana Nyman, Rosita Grönfors från romska och resande kvinno organisation samt Angelina Dimiter-Taikon som tidigare var verksam vid roma kulturklass i Hammarbyskolan och nu vid de romska brobyggarutbildningar som anordnas vid Södertörns högskola. Samtliga var även så kallade experter i framtagandet av regeringskansliets - ”Den mörka och okända historien - Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet ”

Övriga deltagare kunde jag räkna på fingrarna, berättar vår ordförande för oss. Av en för oss okänd anledning hade informationen rörande satsningen sannolikt inte nått fram till målgruppen riktigt som man hade tänkt sig. Målgruppen var personer ur minoriteten romer och utbildningen syftade till att deltagarna skulle utbildas för att själva kunna föreläsa vidare. När en målgrupp inte kan nås så kan heller inte syftet uppnås, vilket är oerhört beklagligt. Vi själva hade inte nåtts av någon information rörande utbildningen förrän under eftermiddagen den 11 maj. Trots det lyckades vi glädjande nog att få en av våra deltagare som är boende i Uppsala att delta.

Tråkigt nog tvingades utbildningen avbrytas under den andra utbildningsdagen, till följd av att två närvarande personer inte kunde visa god ton och uppföra sig respektabelt, utan störde vår ordförandes föreläsning och ifrågasatte vidimerade källor. Han valde att bryta sin föreläsning då personerna i andra åhörares närvaro ifrågasatte honom med orden: Varför talar du om romsk historia? Ni resande är ju en social grupp och har inget med vår historia att göra - och refererade till personer som Takman, Heymowski och Etzler, vars doktors-avhandling har titeln - Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige - och som handlar om resande.

/ Styrelsen

En ny avhandling av Tuula Rekola

Den finska historikern Tuula Rekola har tidigare medverkat i boken - De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet - och försvarade en ny avhandling vid universitetet i Florens i april. Vi är ytterst tacksamma för att vi har fått ta del av avhandlingen - ‘Gypsies' in the Borderland of the Swedish Kingdom, c. 1743-1809 - av Rekola själv. Avhandlingen är nämligen ännu ej offentliggjord. Vi kan dock avslöja att läsningen bjuder på många intressanta händelser och källor. Inte minst förekommer namn som vi känner igen från andra sammanhang och som kanske inte alltid utspelar sig i dagens Finland. Rekolas avhandling är en viktig pusselbit i berättelsen av vår svensk- eller nordisk-romska historia, vilket titeln tydligt påvisar. I de historiska källorna Rekola refererar till framgår tydligt hur begreppen ”tattare” och ”zigenare” till synes var fullt synonyma under den historiska period hon berör. På engelska använder hon begreppet ‘Gypsies’ och en översättning av avhandlingens titel till svenska kanske då blir - ”Tattare” eller ”zigenare” i det svenska kungarikets gränsland, ca 1743-1809.

Vi rekommenderar alla våra läsare varmt att ta del av en mycket intressant läsning framöver. Vi kommer att meddela vidare när avhandlingen finns tillgänglig för den som önskar ta del av den, vilket vi hoppas ingen missar.

/Styrelsen

© Frantzwagner Sällskapet

Nevopan Nyheter

Vår kommande skribent

Sedan vi stiftade sällskapet har vi aldrig sökt några deltagare själva. Däremot är det väldigt många som kontaktat oss själva och givetvis växer våra nätverk konstant. En person vi kommit i kontakt med och som vi är djupt hedrade över att kunna presentera är den tyska historikern Dr Ulrich Friedrich Opfermann.

Bild: privat, Dr Ulrich F Opfermann

Dr Opfermann är född och uppvuxen i den tyska staden Krefeld, som ligger i Rhenlandet, och är filosofie doktor i historia. Han har en mycket lång erfarenhet av historisk forskning och har genom åren publicerat ett flertal betydande verk med tyngdpunken på såväl den äldre som den yngre centraleuropeiska historien, främst med fokus på den romska gruppen sinti. Fram tills för några år sedan var Dr Opfermann verksam som forskare och styrelseledamot vid Dokumentationszentrums des Rom i Köln och har undervisat vid den historiska institutionen på universitetet i Siegen. Han har varit rådgivare i ett flertal publikationer och har även själv publicerat ett flertal publikationer rörande den västtysk-romska historien. Då till stor del för Dokumentations-zentrum Deutscher Sinti und Roma i Heidelberg, som är knutet till zentralrat Deutscher Sinti und Roma i Heidelberg. Ytterst glädjande är att Dr Opfermann förstår svenska, åtminstone i skrift, och därav har han kunnat ta del av vår Drabbrikan. Sedan en tid tillbaka har vi haft kontakt med Dr Opfermann och vi har läst hans publikation "Seye kein Zigeuner, sondern kayserlicher Cornet" (de äro inga zigenare utan den kejserliga kornetten) som innehåller ett imponerande källmaterial rörande sintier under 1600- och 1700-talet i västra Tyskland.

När vi frågade Dr Opfermann hur det kommer sig att han förstår svenska säger han: - I mina yngre år arbetade jag en tid i Sverige och kom då i kontakt med det svenska språket. Därefter har jag bland annat läst svenska dokument och svensk litteratur samt haft viss kontakt med den norska forskaren Anne Minken.

På frågan varför han valt att forska rörande den romska historien säger han: - Jag upplevde att det rådde en påtaglig skillnad mellan vad arkivfynden påvisade och den rådande allmänna åsikten om minoriteten romer, som till synes baserades på fiktion. Skillnaden mellan verklig historia och majoritetssamhällets föreställning om minoriteten romer visade sig nämligen vara överraskande stor, och empiri och fiktion har väldigt lite med varann att göra.

I Frantzwagner sällskapet har vi ett stort samlat källmaterial som pekar på att det finns ett historiskt samband mellan romska individer i Skandinavien och i Tyskland sedan åtminstone 1600-talet, varav flertalet hade koppling till den svenska armén. Känner du till några historiska tyska källor som pekar i samma riktning?

- Jadå, den tidiga modern romska historien, från 1500- till slutet av 1700-talet, visar på att militärtjänst var huvudkällan för inkomst och skydd. Fram till 1800-talets stora militära reformerna hittade man i allmänhet sintier i militärtjänst, men inte bara på lägsta nivå utan även med officersgrad och även senare i den moderna polisen finner vi sintier med befälsgrad. Under perioden skiftade man kontinuerligt territorium att vistas i och krigsherrar att tjäna under, samtidigt förflyttade man sig över stora delar av Centraleuropa och upp över Skandinavien. Historiskt sett är människor inte bundna till nationalstaten såsom vi känner till den idag, med en idé om ”etniskt” homogena grupper som ett ”statsfolk”, som är ett påfund från 1800-talet. I den tidiga moderna perioden finner jag sintier i västra, centrala och norra Europa. Efter hand kom de att utvecklas i olika riktningar och bli till dagens olika romska grupper, som är en europeisk minoritet. För att förstå saken på djupet måste man utgå från ett perspektiv som sträcker sig förbi de nationella gränserna, både när det gäller nutid och dåtid.

Dr Opfermann har mycket glädjande meddelat att han kan tänka sig att skriva något i Drabbrikan framöver. Med detta hälsar vi honom varmt välkommen till vårt sällskap och väntar spänt på vad han kommer att skriva framöver.

/Styrelsen

© Frantzwagner Sällskapet

70-år sedan Jönköpingskravallerna

För tiden runt midsommar år 1948 hetsades stämningen upp mot ”tattarna” i Jönköping, alltså de resande. I synnerhet riktades fokus mot den resande-täta östra delen av staden. Den händelse som då utspelades satte djupa kollektiva spår i vår folkgrupp över hela landet och nyheten om vad som hände spreds snabbt likt ringar på vattnet. Händelsen är unik, men mycket litet är känt om vad som faktist hände med de resande. Perspektiven är också skilda, det finns ett utifrån-perspektiv, som givetvis akademiker och andra anammar, och sen så finns det förstås vårt egna inifrån-perspektiv. Jag har tagit del av de olika perspektiven för att bättre kunna förstå vad som egentligen hände och hur enskilda individer drabbades.

Vad som gjorts gällande är att en man vid namn Bengtsson, tillsammans med några kumpaner, kom i bråk med några resande. Bengtsson själv uppges tidigare själv ha varit ihop med en resande-kvinna och själva bakgrunden till det som kommer att kulminera i en hetsjakt på Jönköpings resande känner vi faktiskt inte helt och fullt till. Givetvis finns det bl.a utsagor i protokoll från polisförhör med både Bengtsson och andra, men vad man ska tro om dem låter jag förbli osagt. Dock kan man konstatera att Bengtsson ligger i luven med några resande och att händelseförloppet jag har svårt att föreställa mig att det skulle ha kunnat utvecklas som det gjorde utan att ett djupt och vida spritt förakt mot de resande fanns i bakgrunden. Ett tusental Jönköpingsbor ställer sig nämligen bakom Bengtsson & Co och stödjer dem i deras hetsjakt på ”tattarna”. En äldre drabbad släkting säger så här om händelsen: -” Burona avade rent bengalo - allihop - å ville mula alla tavringar”. (Majoritetsbefolkningen blev fullständigt galna - allihop - och ville ta död på alla resande)

Sedan några årtionden har det både skrivits uppsatser, artiklar och böcker, som helt eller delvis fokuserat på händelsen. Det har också forskats om händelsen, som också fått viss uppmärksamhet i radio och på TV. På Hovrätts-torget i Jönköping satte man i augusti år 2014 upp ett minnesmärke över händelsen som missvisande brukar kallas ”tattarkravallerna” i Jönköping 1948. I media framställs minnesmärket som en ”upprättelse”, vilket jag har svårt att se att det är. Däremot är det mycket viktigt att man synliggör händelsen genom ett minnessmärke. Det är också problematiskt att händelsen ibland fortsättningsvis kallas för ”tattarkravallerna”, vilket var ett samtida medialt påfund, som leder tanken till att de resande ställde till med kravaller eller upplopp - istället för att det var en lynchmobb av icke-resande som gav sig på de resande. I Smålands folkblads rapportering av händelseförloppet framställdes lynchmobben som ”de vita”, alltså de goda.

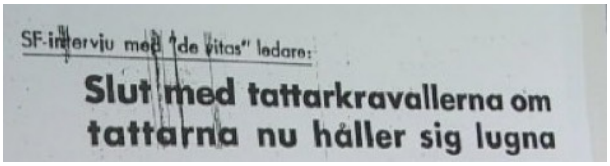
SF-intervju med "de vitas" ledare:

Slut med tattarkravallerna om tattarna nu håller sig lugna

Bild: Rubrik från Smålans folkblad den 2 juli1948

Syftet var eller utvecklades till att köra bort de resande från staden. Så tolkar jag det. En annan som drar samma slutsats är Bo Hazell som skriver om händelsen i sin bok Resandefolket. Han kallar då händelsen för etnisk rensning, vilket akademikerna Jan Selling och Martin Ericsson inte riktigt verkar hålla med om. Det senaste uppmärksammandet av händelsen är en C-uppsats från Linnéuniversitetet som skrevs nu under vårterminen 2018 av Cornelia Gustavsson och som fokuserar på mediarapporteringen under den drygt en vecka långa händelsen. Samtliga publikationer är mycket intressanta och de markanta skillnader i hur man ser på händelsen, och vilka perspektiv man valt att tillämpa, ger oss goda möjligheter att få en mer övergripande bild av vad som faktiskt utspelade sig i Jönköping år 1948.

Då man tar del av det som publicerats om händelsen framgår avsaknaden av direkta

© Frantzwagner Sällskapet

vittnesmål från resande som varit med om händelsen tydligt. Vittnesmål saknas nästintill helt. De enda resande vi känner till som gått ut offentligt och talat om sina upplevelser från Jönköpingskravallerna är systrarna Barbro Gustavsson och Birgitta Hellström, som vid tidpunkten var barn. I övrigt synliggör man händelsen utifrån olika källor och vad de säger, vilket givetvis är ett korrekt akademiskt tillvägagångssätt. För oss själva finns det dock aspekter som inte kommit fram i ljuset än. Allt beror dessvärre på att för få resande trätt fram och gett sitt vittnesmål om händelsen. Givetvis är det inget anmärkningsvärt att människor som upplevt trauman väljer tystnaden och försöker att glömma de traumatiska händelser de utsatts för. Därav skiljer sig Jönköpingskravallernas offer inte från andra. Dock är det inte helt oproblematiskt att vi själva inte kunnat förmedla våra upplevelser genom att berättar om en så avgörande och unik händelse i vår historia själva, eller att händelsen berättas utan våra egna vittnesmål.

Under min egen uppväxt har jag fått ta del av en mängd berättelser och historier, några av dem har varit direkta vittnesmål från människor som drabbades i händelsen 1948. Delar av min släkt, närmare bestämt min gammelfarfars föräldrar bodde nämligen just vid östra torget, på Änkhusgatan, vid tiden för kravallerna. Av deras dotter, min gammelfarfars syster, som då bodde i samma hus som föräldrarna tillsammans med sin make och 4 år gamla dotter, fick jag höra direkta vittnesmål om vad som egentligen hände. Inte minst fick jag höra om den fasa hon sade sig uppleva och förstod hur djupa spår de satte, inte bara i henne, utan i många resande runtom i landet som fick höra om händelsen. Idag

Bild: Minnesmärket på Hovrättstorget i Jönköping

beklagar jag att jag inte kom mig för att be om att få spela in hennes vittnesmål innan hennes bortgång. Men som väl är finns det än fler personer som upplevt händelsen och som faktiskt kan berätta saker som inte finns dokumenterade några samtida protokoll. Vittnesmål som kan få oss att bättre förstå vad de våra utsattes för när tusentalet Jönköpingsbor stödde ”de vita” i sin jakt på ”tattare” och när polisen - enligt flera vittnens utsagor - hånflinande bara tittade på. Något som ledde till att hundratals personer fick fly staden. Vissa blott för en tid, andra för alltid. Men fly för sina liv fick de göra då.

Under året kommer vi att uppmärksamma Jönköpingskravallerna på flera sätt. Håll utkik på vår Facebook-sida!

/ Jon Pettersson

Källor:

Ericsson, Martin. Tattarkravallerna i Jönköping 1948: en studie av arbetarkulturen och utanförskapet. Lunds universitet. 2006.

Gustavsson, Cornelia. ”Tattare” eller Jönköpingsbo? - En kvalitativ textanalys av tre tidningar under Jönköpingskravallerna 1948. C-uppsats, Linnéuniversitetet. 2018.

Hazell, Bo. Resandefolket: från tattare till traveller. Stockholm. 2002.

Selling, Jan. Svensk antiziganism: fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar. Stockholm. 2013.

© Frantzwagner Sällskapet

Landets historiska romani-talande befolkning i källor

Jag fick en fråga av Frantzwagner sällskapets styrelse som löd: Vi kommer ofta i kontakt med påståendet om att det historiskt sett finns andra romska grupper än de resande i Sverige. Det påstås att dessa ”andra romer” ska ha levt här sedan 1700-talet och finns kvar här än idag. Trots idoga försök att hitta dessa ”andra romer” i historiska källor har vi inte lyckat hitta några andra än de faktiska anfäderna till dagens resande. Då du forskat i snart 50 år runt resandeanfäder och även skrivit böcker och artiklar runt metodik och annat. Vad tror du om påståendet att det skulle kunna ha funnits grupper med ”andra romer” som levt i landet sedan 1700-talet och som inte återfinns i landets många arkiv?

Mitt svar lyder:

Nej, det skulle vara omöjligt och låter som en skröna. Även om några resande långt fram på 1900-talet kunde leva hela sitt liv utan att någonsin vara inskrivna i en församlingsbok eller mantalslängd så kunde de inte helt gå under radarn på grund av andra byråkratiska institutioner av vilka de viktigaste var länsstyrelsernas landskanslier. Redan innan länsstyrelserna, eller Kunglig befallningshavande som det hette förr, skapades vid den nya länsindelningen 1634 var pass nödvändiga för resor inom landet. Redan Gustav Vasa föreskrev 1555 att pass behövdes vid resor utanför den trakt där man var känd och det blev så småningom alltmer reglerat hur passen skulle fungera och vad de skulle innehålla. Inrikespass utfärdades enligt Karl XI:s förordning 1685 av länsstyrelserna och överståthållarämbetet samt av magistraten i städerna. Passet, som var tidsbegränsat, redogjorde för syftet med resan och specificerade inom vilka län passet gällde och förbjöd ofta passinnehavaren att ”avvika från rättan väg”.

Det var oerhört viktigt att inneha pass för att slippa bli anklagad för lösdriveri och eventuellt dömd till tvångsarbete vid någon fästning eller spinnhus eller att tvingas ta värvning vid något av de värvade regementen som ständigt sökte nya soldater. I landskansliernas arkiv hittar vi alltså i passjournalerna de som fått pass och i fånglistorna och kansliförhören de som saknat pass eller inte haft giltiga sådana och på så sätt omtalas så gott som alla resande i landskansliernas handlingar. I några fall har landskansliernas arkiv förstörts eller har luckor men tack vare att avskrifter av fånglistor och passjournaler lämnades in till Justitiekanslersämbetet så finns fånglistor från hela landet från 1750 och passhandlingar från 1812 också i Justitekanslerns arkiv på Riksarkivet och när det gäller fånglistorna 1750-1825 så är de digitaliserade av Arkiv digital.

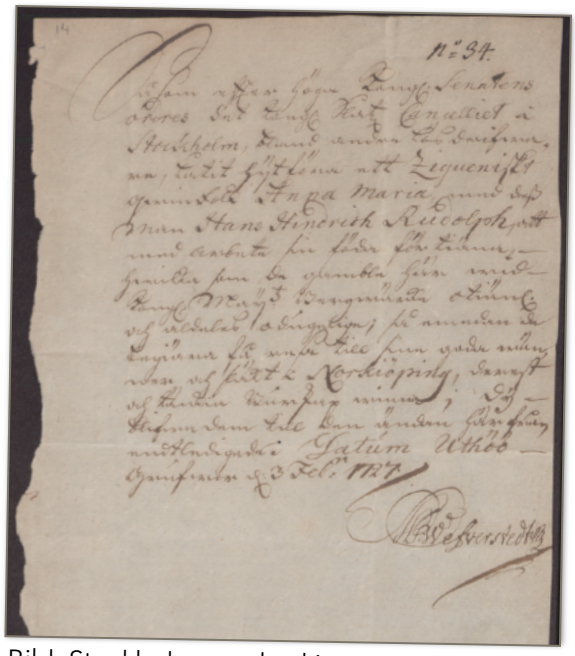

Bild: Stockholms stadsarkiv

Respass från Utö, Stockholm, daterat den 3 feb 1727 för ”ett zigeuniskt kwinnfolk Anna Maria och dess man Hans Hindrich Rudolph” avseende en resa till Norrköping

© Frantzwagner Sällskapet

Även sedan inrikes pass avskaffats 1860 fanns lösdriverilagarna kvar och det var viktigt att kunna visa att man hade laga försvar, till exempel som anställd som lumpsamlare vid ett pappersbruk, för att inte riskera tvångsarbete. Genom passen kan man ofta följa resorna runt i landet tack vare att passen blivit uppvisade och påskrivna på orter de har passerat.

Som ett exempel kan nämnas att avskedade hovslagaren Peter Segerblad och hans hustru Brita Benjaminsdotter och deras två söner fick pass i Göteborg den 19 augusti 1785 för resa till Gävle och passet var påskrivet i Jönköping den 23 september, i Linköping den 22 oktober, i Västerås den 16 januari 1786 och slutligen i Gävle den 21 februari 1786.

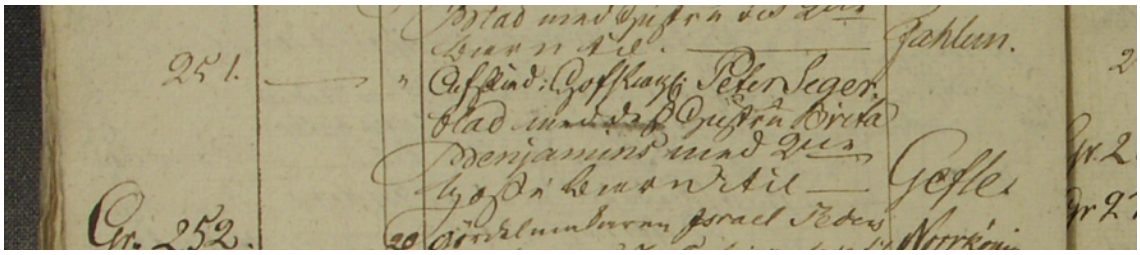

Bild: Göteborgs och Bohus läns landskanslis passjournal år 1785.

Utseendet beskrivs också ofta i passen som till exempel när flickorna Sofia Pettersson och Brita Lind tog ut pass i Östhammar 1813 då de beskrivs "Sofia, lång och smal till växten med svartbrunt ansikte och Lind, liten till växten men med lika utseende", men det är ovanligt att passutfärdaren blir så betagen som den som utfärdade passet för 22-åriga Fredrika Helena Skenberg vid landskansliet i Jönköping 1814 och beskrev henne så här: "Lång vacker kroppsbyggnad, vackert ansikte, svart hår, stora blå ögon".

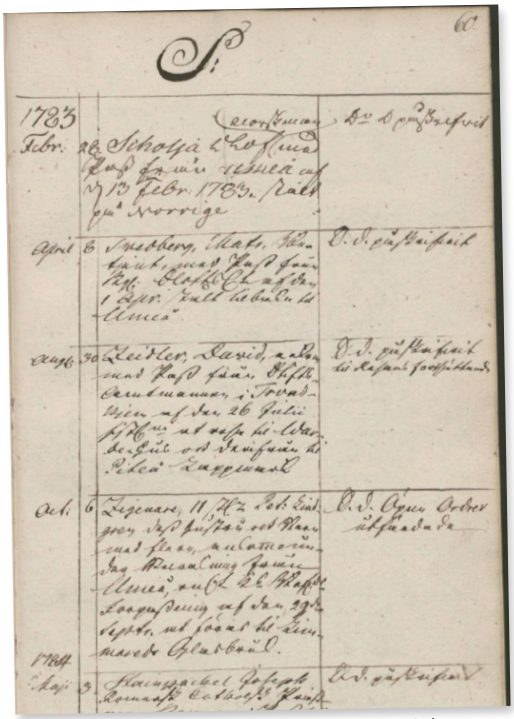

Bild: Riskarkivet Passliggare från Västernorrlands läns Landskansli 1764-1786

"1783 - Oct 6 - Zigenare, 11 st, Pet: Lindgren dess hustru och barn med flera, ankom under bevakning från Umeå"
Det beslutades den 29 september att följet skulle återföras till Limmareds glasbruk där deras glasförarpass var utfärdat.

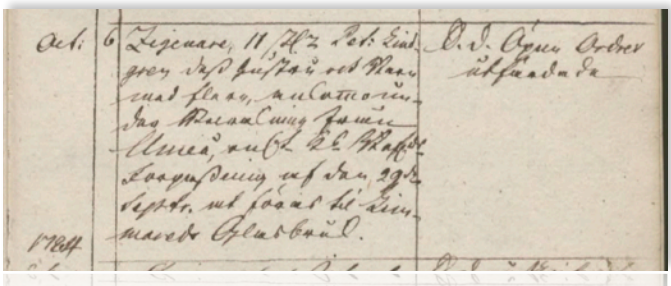

Bild: Förstoring av bilden till vänster

Detta om källorna för att hitta de resande men frågan var också ställd om någon annan romsk grupp än de som kallas resande har funnits i Sverige tidigare och då kanske man först måste definiera vad romer kallas i källmaterialet och om alla resande i Norden hör ihop. På den sista frågan kan vi i alla fall ge ett tydligt svar, de resande i Sverige, Finland, Danmark och Norge är alla släkt med varandra och det bevisas inte bara av "pappersforskning" utan också av så kallat autosomalt DNA, där svenska resande ofta får träffar med norska resande och finska romer. Att svenska resande ibland också får träffar med engelska gypsies kan gå tillbaka till mitten av 1500-talet då vi vet att romer från England och Skottland skickades till Norge.

Eftersom källäget är ganska magert vad gäller 1500-talet är det svårt att veta vad som hände med de romer som dök upp i Stockholm 1512, kanske några blev kvar i landet och andra drog vidare. Dessa tidiga romer uppgav sig vara från "lilla Egypten" vilket förklarar deras engelska namn gypsies, men i Tyskland och i Norden hade en förväxling med tartarerna tidigt givit upphov till beteckningen tartare eller "tattare". I Tyskland kom dock snart beteckningen zigeuner, från ett ord av grekiskt ursprung, bli vanligast och det kom till Sverige under 1600-talet som "zigenare". I flera rättegångar från 1700-talet uppger också personer själva att de är "av ziguensk nation" och från slutet av 1700-talet är beteckningen "resande" känd. På "tartarnas" eget språk fanns förstås orden rom, romni etc. men i svenska språket fanns inte ordet rom förrän på 1990-talet då det började ersätta "zigenare".

I Sverige var under hela 1600- och 1700-talen och större delen av 1800-talet "zigenare" en synonym för "tattare" och först när främmande "zigenare" från Östeuropa började dyka upp i slutet av 1800-talet gjordes en skillnad mellan de inhemska "tattarna" och de främmande "zigenarna". Det är också förklaringen till att ättlingarna till de främmande "zigenarna" kom att kallas "svenska zigenare" eftersom de inte hade något med "tattarna" att göra och att de senare inte heller kände någon frändskap med de östeuropeiska romerna. Om vi vet ganska litet om 1500-talet så flödar källorna betydligt rikare under 1600-talet och det är också då som romerna eller "tartarna" kom att ingå i samhället på ett helt annat sätt än tidigare och det var framförallt två vägar som ledde dit. Det ena var att den svenska armén behövde soldater och ett sätt var då att låta värva sig till soldat. Krigen på kontinenten, främst 30-åriga kriget, gjorde att många tyska "zigenare", numera kallade sinter, tog tjänst i svenska armén, alla var inte soldater, ganska många hade tjänst som trumslagare, och av dessa hamnade några så småningom i Sverige och Finland. I flera resandesläkter har det funnits en tradition om att man härstammar från soldater som kom in under Karl XII. Det kanske inte är så konstigt att man kopplat invandringen av soldater just till den mest kända krigarkonungen, även om den i verkligheten skedde tidigare, men ett korn av sanning i berättelserna kan vara just de tyska soldaterna som många svenska resandesläkter härstammar ifrån. Ett annat sätt för de resande att komma in i samhället var att det från mitten av 1600-talet gjordes allvarliga försök att göra "tattarna" till skattebetalare och förhoppningsvis mer bofasta genom att tillåta dem att bli borgare i vissa städer, till en början i Gränna, Vimmerby, Hjo och Falkenberg, men redan i början av 1700-talet i många andra småstäder runt om i landet och oftast under yrkesbeteckningen häktmakare. Att de resande fick bli småstadsborgare visade sig bli något av en vinn-vinn-situation, staten fick in skatteintäkter och "tattarna" kunde fortsätta att resa runt på

© Frantzwagner Sällskapet

marknader med magistratens pass, utan att kunna anklagas för olaga kringstrykande, men var ändå ganska ofta inte mer bofasta i städerna än att de kom och betalade sina skatter och förnyade sina pass en gång om året. På detta vis kom också de nya borgarna med i mantalslängderna. Trots att långt ifrån alla häktmakare var romer så kom ändå denna yrkesbeteckning att användas som en slags synonym för "tattare" eller "zigenare", troligen för att man då kunde bortse från de drakoniska lagar som stiftats mot "zigenare" men som aldrig genomfördes. I många fall fortsatte dessa borgare att vara resande trots att de ofta ägde gårdar i städerna, men i några fall blev de så etablerade att de slutade med resandelivet och efter ett par generationer återfinns deras ättlingar som etablerade borgare och rådmän i en del städer.

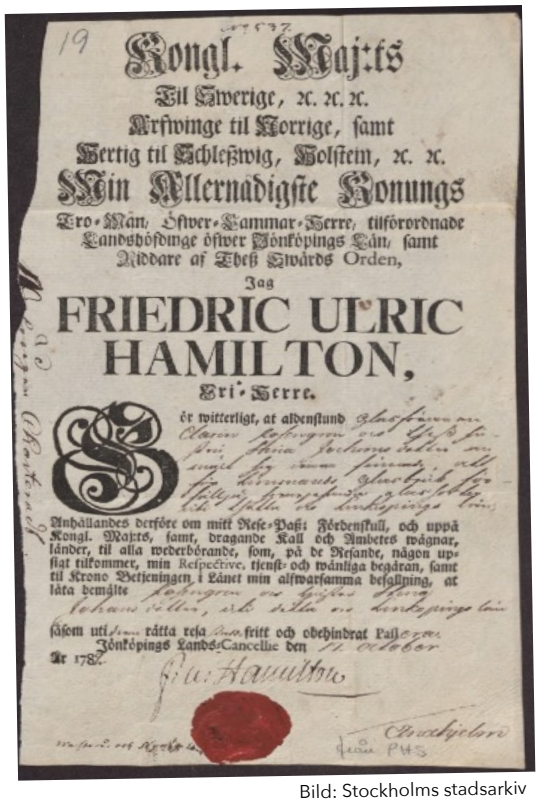

Kongl. Maj:ts
Til Sverige, &c. &c. &c.
Arfvinge til Norrige, samt
Wertig til Schleßwig, Holstein, &c. &c.
Min Allernådigste Konungs
Tro-Män, Öfver-Cammar-Herre, tilförordnade
Landshöfdinge öfver Jönköpings Län, samt
Riddare af Thess Swärds Orden,
Jag
FRIEDRIC ULRIC
HAMILTON,
Fri-Herre.

Bild: Stockholms stadsarkiv

Glasförarpass utfärdat den 17 oktober 1789 till Clarin Rosengren, av Jönköping läns landshövding, att för Limmareds glasbruk i Västergötland resa kring och sälja glas tillsammans med hustrun Stina Johansdotter

Under 1700-talet var många resande, som inte var borgare eller soldater, glasförare och ibland porslinsförare. De var alltså anställda vid ett glasbruk för att resa runt och sälja brukets produkter. Det betydde att de var mantalsskrivna, men sällan kyrkoskrivna, vid glasbruken där de betalade sina skatter och fick pass för att resa runt i landet på försäljningsresor. Som exempel på några glasbruk som hade många resande anställda som glasförare kan nämnas Cedersberg i Östergötland, Kasimirsborg i Småland och Limmared i Västergötland. Ett porslinsbruk med en hel del resande porslinsförare var Bredsjö i Uppland.

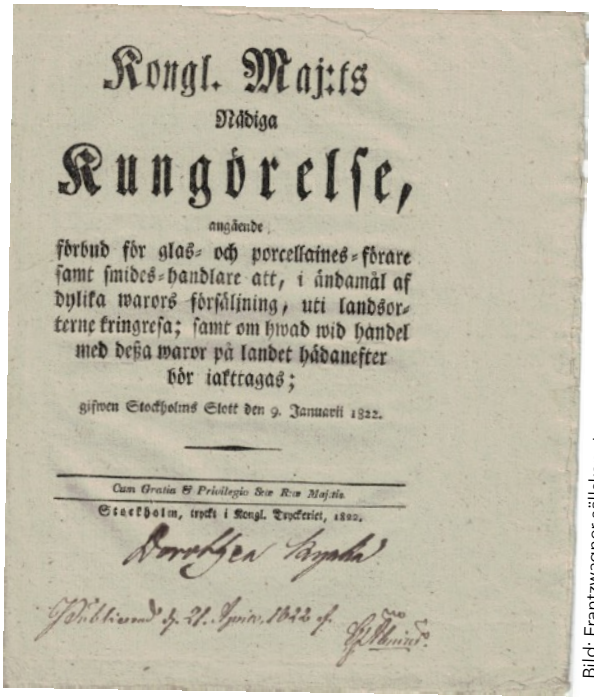

Kongl. Maj:ts
Nådiga
Kungörelse,
angående
förbud för glas- och porcellaines-förare
samt smides-handlare att, i ändamål af
dylika warors försäljning, uti landsor-
terne kringresa; samt om hwad wid handel
med deßa waror på landet hädanefter
bör iakttagas;
gifwen Stockholms Slott den 9. Januarii 1822.

Bild: Frantzwagner sällskapet

Kungliga Majestätens kungörelse från den 9 januari 1822 innebar att det blev förbjudet att utfärda pass till kringresande glas- och porslinsförare samt smideshandlare - sysslor som en mycket stor del av de resande livnärde sig på

Under 1800-talet begränsades utkomstmöjligheterna för många resande, de flesta städer tog inte längre emot dem som borgare, glasbruken fick från 1822 inte längre använda sig av kringresande glasförare, under 1700-talet var det inte ovanligt att de som militärer nådde underbefälsgrader men under 1800-talet, då en hel del en del fortfarande var värvade fältjägare eller artillerister, var det inte längre tal om befälsgrader. Det som återstod var att bli lumpsamlare för något pappersbruk, ett yrke som blev mycket vanligt bland resande under 1800-talet. Liksom med häktmakare fanns det också andra än resande som var glasförare och lumpsamlare men då handlar det oftast om bofasta personer som ganska enkelt kan skiljas från de resande.
Andra vanliga yrken, både på 1700-talet och 1800-talet är valackare, hästskärare eller kursmed, som alla betyder hästkasterare, även hästdoktor eller djurläkare förekommer. I slutet av 1800-talet ersatte veterinärer de resande hästläkarna och istället dyker andra yrkestitlar upp som har med de resandes småhandel att göra som kammakare, hornarbetare, förtennare, vävskedsmakare och kramhandlare. I början på 1900-talet kan det också röra sig om skrothandlare, bleck- och kopparslagare med mera. Hästhandlare har förstås förekommit hela tiden från 1600-tal till 1900-tal men anges mera sällan som yrke i äldre tider.

Men för att återvända till den ursprungliga frågan så har jag aldrig stött på någon som i pass eller fångrullor identifieras som ”ziguenare” som inte kan knytas till de resandes förfäder. Några ”andra romer” som är helt osynliga i allt arkivmaterial kan knappast ha existerat.

/Bosse Lindwall

Bilder:

Anna Maria och Hans Hindrich Rudolphs Respass 1727 - http://digitalastadsarkivet.stockholm.se/Bildregistrering/Passregister/redigera.aspx?bild=f1ac2_0014.jpg

Clarin Rosengrens glasförarpass - http://digitalastadsarkivet.stockholm.se/Bildregistrering/Passregister/redigera.aspx?bild=f1ae3_0019.jpg

Peter Segerblads och Stina Benjaminsdotters passnotis - Göteborgs och Bohus läns landskansli (O) BVa: 1 1783-1789, NAD: SE/GLA/12511 - http://www.arkivdigital.se/aid/show/v12354.b49

Zigenaren Peter Lindgrens passnotis - Västernorrlands läns landskansli (Y) BV:1 1764-1786, NAD: SE/HLA/1030003 - https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/B0004229

Kungliga Majestäts kungörelse angående förbud för glas- och porcellaines-förare samt smides-handlar att, i ändamål af dylika warors - försäljning, uti landsor-terne kringresa; samt om hwad wid handel med dessa waror på landet hädanefter bör iakttagas; Stockholms slott den 9 januari 1822.

© Frantzwagner Sällskapet

Kort om gästgiveriet och dess roll i gamla dagar

En viktig och sällan omnämnd del i den historiska svenska infrastrukturen och som de flesta av oss förmodligen inte tänker nåt nämnvärt på idag är landets gästgiverier. Vi kommer att uppmärksamma gästgiverierna ytterst marginellt, just för att synliggöra en aspekt av dess historiska roll. Vi har uppmärksammat att väldigt många människor föreställer sig att landet under tidigare århundraden låg helt öppet och att vem som än ville kunde resa kring som man behagade inom landets gränser. Det är dock en villfarelse. Att ta sig runt i landet kunde man inte göra efter eget behag, resandet var noga reglerat och framför allt kontrollerat.

Sedan början på 1600-talet kom en strid ström av utfärdade påbud, förordningar och plakat som medförde att man inte kunde resa från en plats till en annan utan ett respass. Liksom Bosse Lindwall skriver i föregående artikel så gällde detta fram till 1860. Initialt berodde passtvånget delvis på misstänksamheten mot utlänningar, man var helt enkelt rädd för att utländska spejare som reste kring i landet och samlade underrättelser till främmande krigsmakt, men man ville också ha kontroll över befolkningen. Att folk skulle resa längst landets många stigar och bivägar skulle till förhindras. Därför tillkom passtvånget för inrikes resa. Varför vi valt att fokusera på landets gästgiverier och varför de är intressanta är just kopplat till passtvånget. Idag tänker de flesta av oss förmodligen på gästgiveriet som en restaurang eller ett värdshus som ligger utanför statsbebyggelsen. Och visst stämmer det att gästgiverierna var en plats där man kunde få något till livs och en övernattningsplats, men historiskt sett hade gästgiverierna också andra funktioner. Postgången gick via dem och de var ålagda att hålla skjutshästar, men de skulle också kontrollera de förbipasserandes respass.

År 1649 kom Krogare- och Gästgifware Ordningh, som skulle lägga grund för det som kom att bli ett landsomfattande nät av gästgiverier. Det fanns angivet att gästgivaregårdarna skulle vara byggd i tre våningar och ha rum för övernattande resenärer. Den ena våningen var reserverad för adeln. Det skulle finnas ett stall för 24 hästar, diverse utrustning för hästar och kärror, skjutshästar och mat och dryck skulle utskänkas. Allt till satta taxor. I gästgiverierna fanns också väganvisningar till andra orter, med avståndsangivelser.

Bild: Ett gästgiveri i Halland 1863 av Fritz von Dardel

© Frantzwagner Sällskapet

År 1734 kommer en ny Gästgifvare-Ordning som innehåller ytterligare reglering som exempel paragrafen om trafikregler. Vid möte på väg kör man om varann till vänster och vid möte på trång väg går störst först. Även landets avståndsmarkerare - de så kallade milstolparna - ska kompletteras. Det ska hädanefter finnas milstolpar vid varje 1/4 och 1/2 mil istället vid varje hel mil. Det finns även angivelser på att vägarnas bredd ska vara 10 alnar, vilket är ca 6 meter. Gästgiverierna ska även vara förstahandsval i valet av platser för mönstring av soldater.

Bild: Milstolpe från Gustafsberg 1767

På riksarkivet finns delar av arkivhandlingarna från Gävleborgs läns landskansli redan från år 1732 finns gästgivar-dagböcker bevarade. Dock är de enligt informationstexten fuktskadade. Dagböckerna är förmodligen bland de tidigaste i sitt slag och trettio år därpå skärptes gästgiveriförordningen. År 1762 kom "Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Angående Thet, som hädanefter bör i ackttagas wid Giästgifware-Gårdarne i Riket". Den gjorde gällande att landets gästgiverier skulle föra dagböcker över alla som passerade gästgiverierna. Dagböckerna skulle i sin tur överlämnas till en lokal kronobetjänt som inom åtta dagar skulle vidarebefordra dagböckerna till landshövdingens kansli i länet. I dagböckerna fanns kompletta listor, dag för dag, där varje förbipasserande person noterats minutiöst. Gästgivarens ansvarade för att kontrollera resenärernas pass, men resenärerna skulle också själva signera dagboken. Om resenären inte var skrivkunnig fick gästgivaren verifiera resenärens identitet.

År 1762 - §1 "Resande, som är okänd, bör vid ankomsten till Gästgifvaregården, uppå Gästgifvarens anmodan, genast uppvisa sitt pass, och hvar och en, innan afresan, i dagboken tydligt anteckna, i sitt namn, Embete, tjenst eller yrke jemte orten, hvarifrån han ankommit"

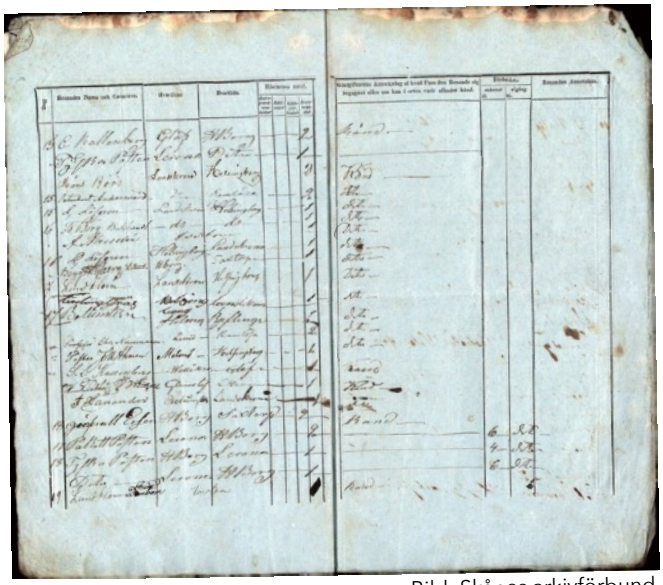
Bild: Skånes arkivförbund

Dagbok från gästgiveriet i skånska Glumslöv år 1855 där gästgivaren noterat resenärernas ankomst, destination och avfärdsort. På det högra uppslaget finns notiser som visar att passen är kontrollerade.

© Frantzwagner Sällskapet

Landets gästgiverier låg belägna längs landets huvudvägar. De utgjorde en vital del av landets infrastruktur och var en naturlig mötesplats för resande människor. Den som färdades längst landets vägar måste också passera något gästgiveri och dess bevarade dagböcker är en intressant källa som ger mycket information om resandet i gamla dagar. En kvarleva eller följd av dem är de liggare som varje hotell för över sina gäster än idag. Och vem av oss har inte upplevt att det första receptionisten på ett hotell gör när man ska checka in är att fråga efter ens pass eller id-handlingar? Det är alltså inget nytt påfund utan en mycket gammal företeelse. Gästgiveriets roll var betydande till långt in på 1900-talet, då nya vägar anlades och ledde resenärerna förbi de gamla orter som blommat upp runt gästgiverierna. Så att i historisk tid färdas runt i landet, utan pass där såväl avreseort, destination och resans syfte framgick, var i praktiken en omöjlighet - till stor del tack vare gästgiverierna.

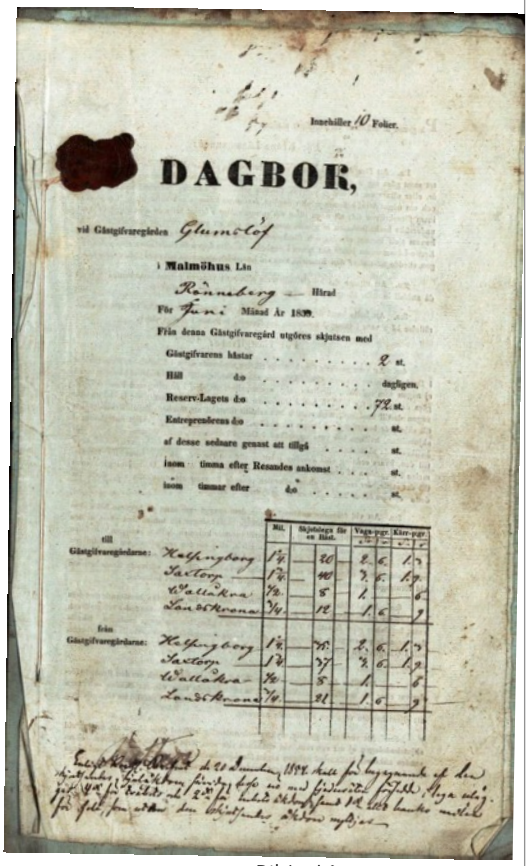
Innehåller 10 Folier.

DAGBOK,

vid Gästgifvaregården Glumslöf

i Malmöhus Län

Rönneberg Härad

För Juni Månad År 1839.

Från denna Gästgifvaregård utgöres skjutsen med

Gästgifvarens hästar . . . . . 2 st.

Hill do . . . . . dagligen.

Reserv-Lagets do . . . . . 772 st.

Entreprenörens do . . . . . st.

af desse nedsatte genast att tillgå . . . . . st.

inom timma efter Resandes ankomst . . . . . st.

inom timmar efter do . . . . . st.

	Rit.	Skjutsbog för en Häst.	Vägg-pgr	Kör-pgr
till Gästgifvaregården: Helsingborg	1/4	20	2 6	1 7
Laxtorp	1/4	40	2 6	1 9
Wallåkra	1/4	8	1	6
Landskrona	3/4	12	1 6	9
från Gästgifvaregården: Helsingborg	1/4	20	2 6	1 7
Laxtorp	1/4	37	2 6	1 9
Wallåkra	1/4	8	1	6
Landskrona	3/4	21	1 6	9

Bild: Skånes arkivförbund

/ Styrelsen

Gästgiverier fanns över hela landet sedan 1600-talet och gästgivarna skulle inte bara förse resenärer med mat, dryck, husrum och skjutshästar - de skulle också föra dagbok över resenärer och kontrollera pass. Den som saknade pass blev omedelbart anmäld till närmsta kronotjänsteman och anhölls för passlöshet, vilket bestraffades hårt.

Bilder:
Fritz von Dardel, Akvarell - Gästgivaregård i Halland, 1863. Nordiska museets föremål inv nr 67493.

Milstolpe av kalksten, 1.5 m hög, 0.5 m bred och 0.1 m tjock. Text mot norr, svartmålad utom A.F:s krönta namnchiffer som finns ovanför texten: AF/I/MII/IAH/1767 Postament, 1.7x1.7 m och 0.5 m hög av huggen sten. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MilstolpeGustafsberg.JPG

Dagböcker från Glumslöv gästgiveri. Skånes arkivförbund. http://www.skanearkiv.se/Portals/15/resande/index.html

För vidare läsning i ämnet rekommenderar vi:

Hamneda Gästgivaregård - Byggnadsminnen i Kronobergs Län - https://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/tjanster/publikationer/hamneda-gastgivaregard.html

© Frantzwagner Sällskapet

Vad är romanispråket?

Om tidigt inlånade svenska verb

Under vårt revitaliseringsarbete med LAVENGRO gjordes en intressant upptäckt. Som utgångsläge använde vi ordlistan från Allan Etzlers - Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige (Uppsala, 1944). Etzler hade intervjuat elva djupa resande och samlat ihop språkligt material från dem. Allt var sammanställt i en ordlista som föregicks av en kort redogörelse av materialet, som Etzler hade analyserat. En rad suffix var uppradade och några av dem ansågs ha slangkaraktär. Ett sådant suffix var variationerna -dara/-fara/-tara. Då vi var vår resurser var ringa hindrade det oss från att göra alltför omfattande språkliga analyser själva och en del av Etzlers material rensades bort, för att sparas i en separat databas. Det som rensats ut bar antingen tydlig slangkaraktär eller var sådana ord som ingen av våra deltagare använt i tal själva. Bland det utsållade materialet fanns 25 ord med suffixet -dara/-fara/-tara.

En kväll när jag satt framför datorn och gick igenom det utsållade materialet tillsammans med en av våra referensgrupps-medlemmar slog det oss att det Etzler tolkade som ett suffix i själva verket var ekon från en uråldrig flekterande romani-grammatik. Orden var ingalunda några påhittade konstruktioner, utan kvarlevor från gammal djup-romani. Det är åtminstone vår slutsats och jag ska förklara varför.

Etzler hade elva informatörer, varav fyra hade uppgett totalt tjugofem ord med ändelsen -dara/-fara/-tara. Alla orden var verb och tre av orden hade en rot från romani och ett rotvälskt ord som fått stor spridning i Sverige och i Norge, nämligen ordet rota - som betyder tala. Andemeningen i rota är dock att tala så att utomstående inte förstår, alltså inte bara ”att tala”.

De resterande 21 orden är rena svenska ord som bär ändelsen -dara/-fara/-tara och vid en första anblick syns det tydligt att det är svenska ord, vilket leder en till att anta att orden har maskerats med ändelsen för att bli obegripliga för utomstående. Vår uppfattning är att det är en felaktig slutsats. Inte minst då de flesta orden är alldeles för dåligt kamouflerade för att bli obegripliga för utomstående.

De tre romaniorden är manga (tigga), sjunna (höra) och tjalla (blanda sig i något/avslöja etc.). Tre ord som sannolikt varje samtida resande i landet kände till och som inte behövdes göras mer obegripliga för utomstående än de var i sin grundform. Endast ett har blivit ett allmänt känt slangord. De övriga tjugoett svenska orden har i väldigt hög utsträckning motsvarigheter i en de flesta andra romani-varieteter och dialekter, men har då orden lånats från andra språk än svenska.

De svenska orden är; ångra, bruka, börja, hålla, hälsa, behöva, klappa, möta, vänta, låna, lyda, passa, sluta, välja, leka, gnaga, hata, hämnas, längta och måste.

Vår hypotes är att -dara/-fara/-tara i själva verket motsvarar romani-ändelsen -ava/-vava, jag ”gör” (1:a pers sing) eller rentav att ”göra”. Häls-ava skulle betyda ”jag hälsar” eller ”att hälsa”, beroende på romani-varietet och/eller dialekt.

Närmst till hands ligger de romani-varieteter som historiskt sett talats runt Östersjön. I synnerhet finsk romani har en mängd inlånade svenska ord och i Arthur Thesleffs finska romani-ordbok från 1901 finns exempelvis orden helsava (hälsa) och höuvava (behöva) nedtecknade. Ja, faktiskt har

© Frantzwagner Sällskapet

hela elva av orden från Etzlers informatörer direkta motsvarigheter hos Thesleff. Det är också intressant att notera att informatörerna som uppgivit orden i sin tur, enligt pappers-forskningen, hade anfäder med nära koppling till gamla östra Sverige, alltså dagens Finland. Idag kan vi även knyta samman ättlingar till dessa personer i både Sverige och Finland genom DNA. Vi menar därför att flera saker pekar på att en grammatisk böjning har bevarats och fått ljudliga förändringar bland svenska resande. Men eventuellt kan formerna också kopplas till sinti-romanins markörer för inlånade ord, -er/-ar. I sådana fall skulle orden förmodligen ha formerna häls(e)rava och höft(e)rava eller höft(a)rava.

Fyndet är alltså ytterst intressant och ger ytterligare en indiktion till hur det språk vi ärvt från våra förfäder tidigare såg ut och hur det har förändrats över tid. Men framförallt har vi något att titta närmre på framöver!

/ Jon Pettersson

Informatör	Etzlers	Översättning	Etymologi	Thesleff	Romlex Finnish
1	svardara	svara	Svenska	svarava	svaaravela
1	ångfara	ångras	Svenska	-	-
2	brukfara / bruktara	använda	Svenska	-	-
2	börjfara	börja	Svenska	bürüvela	bürjüvela
2	hållfara	hålla	Svenska	-	-
2	hälsfara	hälsa	Svenska	helsava	helsavela
2	höftara	behöva	Svenska	hüövuva	hüövula
2	klappfara	klappa	Svenska	-	-
2	mötfara	möta	Svenska	-	-
2	väntfara	vänta	Svenska	-	ventavela
2	lånfara	låna	Svenska	lónava /lüóäva	loonavela
2	lytara	lyda	Svenska	-	-
2	passtara	passa	Svenska	passuva	passavela
2	slutfara	sluta	Svenska	-	xluutavela
2	väljfara / väljtara	välja	Svenska	velekava	velekavela
2	mangfara	romani	Romani	manga	mangjavela
3	lekfara	leka	Svenska	-	-
3	rotfara	romani	Romani / Rotvälska	-	-
3	sjunfara	romani	Romani	šunava	xunjuvela
3	tjallfara	romani	Romani	čalava	čalavela
4	gnagfara	gnaga	Svenska	-	-
4	hatfara	hata	Svenska	-	-
4	hämfaras	hämnas	Svenska	hemnava	hemnavela
4	längtfara	längta	Svenska	-	-
4	måstfara	måste	Svenska	mostuva(va)	mostuvela

© Frantzwagner Sällskapet

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - Facebook.com/frantzwagnerkettanepa

Vi är en öppen organisation och vi har två former av medlemsskap. Som ordinarie medlem innehar man rösträtt och är samtidigt förpliktigad att delta i organisationens verksamhet aktivt, i enlighet med våra stadgar. Ansökan om ordinarie medlemsskap skickas till info@frantzwagner.org tillsammans med referenser samt en förklaring i på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet. Styrelsen behandlar ansökan och beslutar ensam om vem som antas såsom ordinarie medlem. För ordinarie medlem erfordras personuppgifter samt e-postadress. Uppgifterna behandlas enligt PUL. Medlemsavgift för ordinarie medlem är 100 kr per person och år. BG: 278-9972

Som stödmedlem saknar man förpliktelser att delta inom organisationens verksamhet, såväl som rösträtt. Ett stödmedlemskap kostar 100 kr per person, eller 200 kr per familj, och år. För stödmedlem behövs endast namn och e-postadress, för utskick per e-post. BG: 278-9972

© Frantzwagner Sällskapet